



Γιατί ένα τέτοιο Συμπόσιο WHY SUCH A SYMPOSIUM olympias.uoi.gr/32635 & [doi:heal.uoi.12442](https://doi.org/10.12442/heal.uoi.12442)
Ο δρόμος ως το Συμπόσιο TOWARDS THE SYMPOSIUM olympias.uoi.gr/32632 & [doi:heal.uoi.12439](https://doi.org/10.12439/heal.uoi.12439)
Πρόγραμμα PROGAM olympias.uoi.gr/32633 & [doi:heal.uoi.12440](https://doi.org/10.12440/heal.uoi.12440)
Ομιλίες ORAL PRESENTATIONS (121 βίντεο /videos) <https://www.youtube.com/@1-706/videos>
ΠΡΑΚΤΙΚΑ PROCEEDINGS olympias.uoi.gr/32634 & [doi:heal.uoi.12441](https://doi.org/10.12441/heal.uoi.12441)
Απολογισμός: Ήμουν κι εγώ εκεί! REPORT: I WAS THERE! olympias.uoi.gr/33342 & [doi:heal.uoi.13058](https://doi.org/10.13058/heal.uoi.13058)

Παρόν άρθρο THIS PAPER olympias.uoi.gr/33214 & [doi:heal.uoi.12969](https://doi.org/10.12969/heal.uoi.12969). EN Summary follows

Ο κίβδηλος "ανθρωπισμός" αρνείται όχι μόνο το θάνατο αλλά και το πένθος: Ας αποχαιρετήσουμε το «ποτέ» και το «πάντα».¹

Κατερίνα Σιαμπάνη²

Κέντρο Ψυχοθεραπείας και Εκπαίδευσης Gestalt·
και Ελληνική Εταιρεία Νόσου Alzheimer και Συγγενών Διαταραχών.

Περίληψη

«Ποτέ δεν θα χωρίσουμε». «Πάντα θα είμαστε μαζί»... Άραγε πόσοι από εμάς δεν έχουμε δηλώσει με αυτό τον απόλυτο τρόπο σε κάποιον σημαντικό μας άνθρωπο κάτι που δεν ξέρουμε ή μάλλον ξέρουμε ότι δεν μπορούμε απόλυτα να τηρήσουμε; Οι λέξεις που χρησιμοποιούμε κάθε φορά έχουν δύναμη και αποτελούν σημαντικά εργαλεία στην επικοινωνία μας τόσο με τους άλλους, όσο και με τον εαυτό μας. Μερικές μάλιστα λέξεις έχουν μια τέτοια δύναμη που συχνά μπορούν να επηρεάζουν ασυνείδητα τον τρόπο που σκεφτόμαστε και δρούμε, δημιουργώντας τη δυστυχία μας. Δύο τέτοιες λέξεις είναι το «ποτέ» και το «πάντα». Από τη μία πλευρά το «πάντα» που η δύναμη του αποτελεί τη θετική μορφή μιας παγκόσμιας λέξης, και από την άλλη το «ποτέ» που αποτελεί την αρνητική μορφή. Ωστόσο, στην πραγματικότητα που λέγεται ζωή, οι περιπτώσεις που κάτι ή κάποιος ισχύει για «πάντα» είναι ελάχιστες. Αντίστοιχα, στη ζωή ελάχιστα είναι τα πράγματα που δεν θα συμβούν «ποτέ». Στην Ελλάδα, ενώ σαν λαός έχουμε βιώσει τρομαχτικές απώλειες, σφαγές, καταστροφές φυσικές και ανθρώπινες, τα τελευταία χρόνια έχουμε αναπτύξει και καλλιεργήσει μια έντονη τάση για το σίγουρο, το ασφαλές, με αποτέλεσμα

¹ 29-4-2017 18:00-19:30 Συνεδρία: Σ7: Διαθήκες Ζωής. Ομιλία 2η: [YouTube=MeF1cGVySM](https://www.youtube.com/watch?v=MeF1cGVySM) 20:55. Άρθρο: υποβολή 25-4-2022· αποδοχή 29-5-2022· κρίση από ομότεχνους (peer review) όχι.

Αν οι σύνδεσμοι στην κορυφή αυτής της σελίδας δεν λειτουργούν: > ΠΡΑΚΤΙΚΑ: σελίδα 21: υποσημείωση 6.

Πώς να αναφέρετε αυτό το άρθρο: Σιαμπάνη Κ. «Ο κίβδηλος "ανθρωπισμός" αρνείται όχι μόνο το θάνατο αλλά και το πένθος: Ας αποχαιρετήσουμε το «ποτέ» και το «πάντα»». Στο: «Πότε Πρέπει να Πεθαίνουμε; (ΠΠΠ). Πρακτικά 1ου Διεπιστημονικού Συμποσίου, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων, 28-30 Απριλίου 2017. ISBN 978-960-233-288-7». Εκδόσεις Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, αποθετήριο Ολυμπιάς. 7 Απριλίου 2024. Άρθρο Σ72: σς 9.
<https://olympias.lib.uoi.gr/jspui/handle/123456789/33214> & <http://dx.doi.org/10.26268/heal.uoi.12969>.

² Bachelor ψυχολογίας. MSc Συμβουλευτικής Ψυχολογίας, University of Sheffield. Ψυχοθεραπεύτρια και Εκπαιδευτρια Gestalt. Εκπαιδευμένη στην Art-Therapy και Sandplay Therapy. Μέλος Ευρωπαϊκής Ένωσης Ψυχοθεραπευτών Gestalt (EAGT), Ελληνικής Εταιρείας Ψυχοθεραπευτών Gestalt (ΕΕΨΓ). Κάτοχος European Certificate of Psychotherapy (ECP). Συνεργάτης Ελληνικής Εταιρείας Νόσου Alzheimer και Συναφών διαταραχών. Εκπαιδευτρια Κέντρου Ψυχοθεραπείας και Εκπαίδευσης Gestalt Foundation. Πιστοποιημένη Εκπαιδευτρια «Εθνικό Κέντρο Πιστοποίησης Συνεχιζόμενης Επαγγελματικής Κατάρτισης» (ΕΚΕΠΙΣ). Συγγραφέας των βιβλίων «Βαδίζοντας μαζί. Η οπτική της θεραπείας Gestalt στην άνοια» και «Ημερολόγιο Ψυχοθεραπείας. Φωτίζοντας τα παράθυρα της ψυχής», κεφαλαίων σε επιστημονικά βιβλία, άρθρων σε περιοδικά και συνέδρια. Από το 2005 ασκεί ιδιωτικά το επάγγελμα της ψυχοθεραπεύτριας. Πραγματοποιεί σε ετήσια βάση διαλέξεις και βιωματικά εργαστήρια σε συνεργασία με οργανώσεις και φορείς με θέματα όπως: ντροπή, σχέσεις, μοναξιά, φροντίδα, φόβος, κ.ά. siampanika@gmail.com.

να μη δίνουμε χώρο στην αποδοχή της ανατροπής και της απώλειας. Έτσι, όταν μια οικογένεια βρεθεί αντιμέτωπη με τη διάγνωση μια ανίατης ασθένειας σε κάποιο μέλος της, δυσκολεύεται να αποδεχθεί ότι στην πραγματικότητα βρίσκεται αντιμέτωπη με την ενδεχόμενη απώλεια και εν τέλει με το θάνατο. Οι περισσότεροι άνθρωποι φαίνεται να μεγαλώσαμε σε οικογένειες που τα θέματα της απώλειας και του θανάτου αποτελούν ταμπού. Στόχος της παρούσας εργασίας είναι να αναρωτηθούμε στο πώς εκπαιδεύουμε τους ανθρώπους στην αποδοχή της απώλειας και του θανάτου, ανοίγοντας τη συζήτηση για μια σημαντική αλήθεια για τη ζωή: Η ζωή δεν μπορεί να αλλάξει και οι άνθρωποι δεν μπορούμε να εξελιχθούμε χωρίς τις απώλειες, αλλά και το αντίθετο: Δεν μπορεί να υπάρξει απώλεια χωρίς εξέλιξη.

Λέξεις-κλειδιά: *κίβδηλος ανθρωπισμός, ποτέ, πάντα, αποδοχή απώλειας, αποδοχή θανάτου, εξέλιξη χωρίς απώλεια, εκπαίδευση αποδοχής απώλειας, θάνατος ταμπού, ευθανασία, δυσθανασία, πραγματική ζωή, πένθος, αποδοχή ανατροπής, ανίατη ασθένεια, απώλεια χωρίς εξέλιξη, ποτέ πρέπει να πεθαίνουμε, ΠΠΠ, γιατί πρέπει να πεθαίνουμε, ΓΠΠ.*

Bogus 'humanitarianism' denies not only death but also mourning: Let us say farewell to 'never' and 'always'.³

Katerina Siampani⁴

Gestalt Centre for Psychotherapy and Training;
and Greek Association of Alzheimer's Disease and Related Disorders

Summary

'We'll **never** separate'; 'We'll **always** be together'. Many of us have used this absolute expression to promise others something we do not know or, rather, know we cannot keep. The words we use at any given time are powerful and serve as significant tools in our communication both with others and ourselves. Indeed, words are sometimes so powerful that may unconsciously influence the way we think and act, leading to our unhappiness. Two such words are the 'never' and the 'always'. 'Always' is the affirmative form of an international concept and 'never' its negative equivalent. However, in the reality called life, few things are indeed forever and, similarly, equally few things may never occur. In Greece, a country with a people that have experienced horrific losses, massacres and natural or manmade disasters, we have developed and cultivated an intense tendency for certainty and security in recent years, to the

³ 29-4-2017 18:00-19:30 Session: S7: *Living Wills*. **Speech** 2η: [YouTube=MeFlcfGVySM](https://www.youtube.com/watch?v=MeFlcfGVySM) 20:55. **Paper:** submitted 25 Apr 2022; accepted 29 May 2022; no peer reviewed.

If the **links** at the top of the first page do not work: > Top of the 1st page: PROCEEDINGS: page 22: footnote 10.

Cite this article: Siampani K. « Bogus "humanitarianism" denies not only death but also mourning: Let us say farewell to "never" and "always"». In: «*When Should We Die? (WnSWD). Proceedings of the 1st Interdisciplinary Symposium. University of Ioannina, Greece, April 28-30, 2017. ISBN 978-960-233-288-7*». University of Ioannina Publications, Olympias repository. April 7, 2024. Paper S72: ps 9. <https://olympias.lib.uoi.gr/jspui/handle/123456789/33214> & <http://dx.doi.org/10.26268/heal.uoi.12969>.

⁴ Bachelor of psychology. MSc in Counseling Psychology, University of Sheffield. Gestalt psychotherapist and trainer. She has been trained in Art-Therapy and Sandplay Therapy. Member of the European Association of Gestalt Psychotherapists (EAGT), and the Hellenic Association of Gestalt Psychotherapists (HAGT). Holder of the European Certificate of Psychotherapy (ECP). Partner of the Hellenic Society of Alzheimer's Disease and Related Disorders. Trainer at the Gestalt Foundation Psychotherapy and Education Center. Certified Trainer of the "National Center for Certification of Continuing Professional Training" (EKEPIS). Author of the books "*Marching Together. The perspective of Gestalt therapy in dementia*" and "*Diary of Psychotherapy. Illuminating the windows of the soul*", of chapters in scientific books, articles in journals and conferences. Since 2005 she has been privately practicing the profession of psychotherapist. She holds annual lectures and experiential workshops in collaboration with organizations and agencies on topics such as: shame, relationships, loneliness, care, fear, etc. siampanika@gmail.com.

extent that we allow no margin for the unexpected or loss. So, when a family is faced with the diagnosis of an incurable disease for one of its members, they find it difficult to accept that they are actually faced with the possibility of loss and, ultimately, death. Most of us seem to have grown up in families where the issues of loss and death are taboos. The aim of this paper is to ask ourselves how we can train people so that they may accept loss and death, by opening the discussion about an important truth about life: Life cannot change, and people cannot evolve without losses, but also the opposite: it cannot be loss without evolution.

Keywords: *bogus humanitarianism, never, always, acceptance of loss, acceptance of death, evolution without loss, education on loss acceptance, taboo death, euthanasia, dysthanassia, incurable illness, mourning, loss without evolution, real life, acceptance of the unexpected, acceptance of the overturn, when should we die, WnSWD, why should we die, WnSWD,*

Συμμετέχω σε αυτό το Συμπόσιο με την ιδιότητα της ψυχοθεραπεύτριας **Gestalt** για να μοιραστώ την κλινική εμπειρία μου από την εργασία μου με ηλικιωμένα άτομα που πάσχουν από τη νόσο **Alzheimer** και άλλες μορφές άνοιας και τους συγγενείς τους που έχουν αναλάβει τη φροντίδα τους. Η αλήθεια είναι ότι όταν πρωτάκουσα τον Γιάνη Δημολιάτη, σε μια Δημερίδα της Ελληνικής Εταιρείας Νόσου Alzheimer για τους περιθάλποντες ατόμων που πάσχουν από άνοια, να αναφέρεται σε ζητήματα θανάτου και ευθανασίας, έμεινα έκπληκτη από το θάρρος να προσεγγίσει αυτά τα θέματα κάτω από τον ιδιαίτερα ενδιαφέροντα και προκλητικό τίτλο «Πότε Πρέπει να Πεθαίνουμε».⁵ Επίσης, κάτι που μου κέντρισε το ενδιαφέρον ήταν και η αντίδραση του κοινού στη συγκεκριμένη παρουσίαση. Παρατήρησα μια έντονη ανάγκη του ακροατηρίου να εκφραστεί και κυρίως να τοποθετηθεί προς την αντίθετη πλευρά. Το φαινόμενο με εντυπωσίασε και θυμήθηκα κάτι αντίστοιχο να συμβαίνει και στις ομάδες ατόμων με Ήπια Νοητική Διαταραχή (H.N.Δ.) και στις ομάδες ατόμων στο πρώτο στάδιο της άνοιας, όταν έθετα στα μέλη το ζήτημα των γηρατειών και πώς φαντάζονταν ότι θα ήθελαν να τελειώσουν τη ζωή τους. Για να πάρω την απάντηση απ' όλους – άνδρες και γυναίκες – ότι αυτό ήταν κάτι που δεν τους απασχόλησε στη μέχρι τώρα ζωή τους! Μα πώς είναι δυνατόν; Η έκπληξή μου μεγάλη.

Η πιο πρόσφατη εμπειρία μου, ήρθε να με προβληματίσει ακόμη περισσότερο, γιατί αυτή τη φορά προέρχεται από μια ομάδα γυναικών που δεν τις αφορά τουλάχιστον άμεσα η διάγνωση μιας χρόνιας ασθένειας. Ωστόσο, τις αφορά ο θάνατος καθώς τρία μέλη της ομάδας φροντίζουν υπερήλικες γονείς, τρία μέλη είναι χήρες, όλα τα μέλη έχουν χάσει τουλάχιστον έναν γονιό και ένα μέλος της ομάδας βίωσε την απώλεια της μητέρας της λίγο μετά την έναρξη της ομάδας. Μέσα από αυτό το δυναμικό που μόλις περιέγραφα, θεωρώ φυσιολογικό η ομάδα να ανοίξει θέματα σχετικά με τις απώλειες, τα γηρατεία και το θάνατο. Όσο περνάει ο καιρός παρατηρώ ότι τα μέλη της ομάδας δυσκολεύονται να ανοίξουν τα θέματά τους στην ομάδα και περιμένουν από τη συντονίστρια να «μας φτιάξεις το κέφι», «να μας ανεβάσεις τη διάθεση», όπως χαρακτηριστικά λένε. Η έκπληξή μου κορυφώνεται όταν το μέλος που βιώνει το πρόσφατο πένθος από την απώλεια της μητέρας της ζητάει από τη συντονίστρια: «δεν θέλω να μιλάμε στην ομάδα μας για το θάνατο».

Αποφασίζω να εντυπώσω περισσότερο στο θέμα και δράττω την ευκαιρία όταν λαμβάνω το **email** για το Συμπόσιο «Πότε Πρέπει να Πεθαίνουμε (ΠΠΠ)». Ανοίγω την ατζέντα μου, βλέπω τις υποχρεώσεις μου και αποφασίζω να δηλώσω συμμετοχή. Η απάντηση του Γιάνη Δημολιάτη με κινητοποιεί να τολμήσω να παρουσιάσω κάτι στο Συμπόσιο. Μια ευκαιρία να προσεγγίσω το θέμα θάνατος και πώς κάτι τόσο συνυφασμένο με τη ζωή κατέληξε να είναι σε εξοστρακισμό από τη ζωή.

Η Λώρα Περγλς, μια σημαντική προσωπικότητα για τη θεραπεία **Gestalt**, σε μια συνέντευξή της στο Τέταρτο Ετήσιο Συνέδριο της Αμερικανικής Ακαδημίας Ψυχοθεραπευτών στη Νέα Υόρκη το **1959**

⁵ 10th Panhellenic Conference of Alzheimer's Disease and Related Disorders (PICAD) and 2nd Mediterranean Conference of Neurodegenerative Diseases (MeCOND), Θεσσαλονίκη, 2-5 Φεβρουαρίου 2017. <https://www.livemedia.com/video/269775> 11:00 και <https://www.livemedia.com/video/269781> 16:42 η συζήτηση που ακολούθησε (πρόσβαση 2-5-2022). Η παρουσίαση εκείνη κατέληξε στο άρθρο: Δημολιάτης, Γ. & Σιδεράς, Δ. (2019).

αναφέρει: «Είμαι βαθειά πεπεισμένη ότι το βασικό πρόβλημα, όχι μόνο της θεραπείας, αλλά της ίδιας της ζωής, είναι πώς να κάνουμε υποφερτή τη ζωή σ' ένα όν του οποίου το κυρίαρχο χαρακτηριστικό είναι η επίγνωση ότι είναι μοναδικό από τη μια και θνητό από την άλλη. Η πρώτη τού δίνει μια αίσθηση ακαταμάχητης σπουδαιότητας και η άλλη φόβου και ματαιώσης. Αιωρούμενος ανάμεσα σ' αυτούς τους πόλους, ο άνθρωπος δονείται σε κατάσταση αναπόφευκτης έντασης και άγχους, η οποία, στον σύγχρονο δυτικό άνθρωπο, φαίνεται αδύνατον να ανακουφιστεί. Αυτό προκαλεί διάφορες νευρωσικές λύσεις που επικρατούν όχι μόνο στους πελάτες μας, αλλά, κατά το μάλλον ή ήττον, σε ολόκληρο τον πολιτισμό μας.» (Perls L., 1959). Συμφωνώ μαζί της, κι αναρωτιέμαι αν μόνο στον «σύγχρονο δυτικό άνθρωπο» συμβαίνει αυτό. Στον παλαιότερο δυτικό τι συνέβαινε άραγε;

Προσεγγίζοντας το θέμα κάνω μια πρώτη σημαντική παρατήρηση. Το φαινόμενο αφορά τον Δυτικό πολιτισμό μας και όχι αποκλειστικά τους πελάτες μας. Δηλαδή όχι μόνο τον πληθυσμό με τον οποίο συναντιόμαστε ως ψυχοθεραπευτές στα διαφορετικά πλαίσια που μπορεί να προσφέρουμε τις υπηρεσίες μας.

Πράγματι, πολύ σύντομα έχω στα χέρια μου ένα βιβλίο εξαιρετικά αποκαλυπτικό για το θάνατο στο Δυτικό πολιτισμό: «*Δοκίμια για το θάνατο στη Δύση*» του Φιλίπ Αριές (1988). Στη δεκαπεντάχρονη έρευνα τού Γάλλου ιστορικού για τις στάσεις απέναντι στο θάνατο στη Δύση αναδύεται η διαπίστωση ότι επί πολλές χιλιετίες ο άνθρωπος ήταν εξημερωμένος με το θάνατό του και προετοίμαζε μάλιστα με τη διαθήκη του τις συνθήκες του θανάτου του. Από τον 14^ο αιώνα έως τις αρχές του 18^{ου} αιώνα, η διαθήκη αποτελούσε ένα αυθόρμητο μέσο έκφρασης και ταυτόχρονα, μια πρόκληση – ή έλλειψης εμπιστοσύνης – απέναντι στην οικογένεια. Φαίνεται ότι το ζήτημα του θανάτου, η προετοιμασία του αλλά και οι για μετά το θάνατο οδηγίες για τη «σωτηρία της ψυχής» αφορούσε το ίδιο το άτομο. Αυτό αρχίζει να αλλάζει σταδιακά από τον 17^ο αιώνα όπου αρχίζει να αντικαθιστά τη δυσπιστία η γέννηση της εμπιστοσύνης του ετοιμοθάνατου ότι μπορεί να βασιστεί στο λόγο των συγγενών του ότι θα τα φροντίσουν όλα αυτοί τα του θανάτου του και τα μετά το θάνατό του (Αριές, 1988).

Συνεχίζοντας τη διερεύνηση αποκτώ γνώση και μιας δεύτερης διαπίστωσης. Η οικογένεια φαίνεται να παίζει σημαντικό ρόλο στο πώς στεκόμαστε απέναντι στο θάνατο.

Αυτή η εμπιστοσύνη που τα πρώτα στίγματά της διακρίνονται τον 17^ο αιώνα και τον 18^ο αιώνα, αναπτύχθηκε τον 19^ο αιώνα (βιομηχανική επανάσταση) και κορυφώθηκε τον 20^ο αιώνα, που πλέον δείχνει να παίρνει την μορφή πραγματικής σκλαβιάς. Τον 19^ο αιώνα εμφανίστηκε και η πρώτη φωνή του σύγχρονου υπαρξισμού, ο δανός στοχαστής Κίργκεγκαρντ, ο οποίος στο βιβλίο του «*Η έννοια της αγωνίας*», μιλάει για πρώτη φορά για την πάλη που γίνεται μέσα μας ανάμεσα στη ζωντανή ύπαρξη και την μη ύπαρξη δίνοντας έτσι υπόσταση στο υπαρξιακό άγχος. Υπογραμμίζει ότι ο πραγματικός τρόμος στο άγχος δεν είναι αυτός καθ'αυτός ο θάνατος, αλλά το γεγονός ότι καθένας και καθμία από εμάς, μέσα μας, συμμετέχουμε και στα δύο στρατόπεδα: «το άγχος είναι ο φόβος γι' αυτό που φοβόμαστε, μια συμπαθητική αντιπάθεια». Μοιάζει όλο αυτό «σαν μια αλλόκοτη δύναμη που κυριεύει το άτομο, κι ωστόσο εκείνο δεν μπορεί να της ξεφύγει και μήτε θέλει να το κάνει, γιατί φυσικά φοβάται, αλλά αυτό που φοβάται το επιθυμεί συνάμα. Έτσι, το άγχος κάνει το άτομο ανίκανο.» (Kierkegaard, 1944).

Άκρως διαφωτιστική στη συνέχεια της αναζήτησής μου η ιστορική έρευνα του Φιλίπ Αριές καθώς αποκαλύπτει το ρόλο της οικογένειας και στο ζήτημα του θανάτου: «Από τη στιγμή που ένας σοβαρός κίνδυνος απειλεί ένα μέλος της οικογένειας, αυτή συνωμοτεί αμέσως για να το στερήσει από την ενημέρωση και την ελευθερία του». Το άρρωστο μέλος της οικογένειας αντιμετωπίζεται σαν να είναι ανήλικο παιδί ή σαν να είναι διανοητικά καθυστερημένο, τα υπόλοιπα μέλη της οικογένειας αναλαμβάνουν να το απομονώσουν από τον κόσμο. Εν τέλει του στερούν το δικαίωμα να «κατέχει το θάνατό του, να τον προετοιμάσει και να τον οργανώσει» (Αριές, 1988).

Στα αυτιά μου αυτό ηχεί σαν κουδουνάκι που για μια ακόμη φορά με προσανατολίζει προς την εξερεύνηση από την μία πλευρά της υπευθυνότητας του ατόμου (**responsibility**) και από την άλλη της εξέτασης της έννοιας της οικογένειας και της εξέλιξής της στο σήμερα και στη χώρα μας την Ελλάδα.

Συχνά στις ομάδες ατόμων με Η.Ν.Δ. οι ηλικιωμένοι – άνδρες και γυναίκες – δηλώνουν με παράπονο τη διαπίστωση ότι δεν έχουν πλέον την ελευθερία τους και εκφράζουν τη δυσφορία τους σχετικά με την απώλεια της ανεξαρτησίας τους και της λήψης αποφάσεων για τον εαυτό τους από τα παιδιά τους. Βέβαια, δεν είναι καθόλου οι ίδιοι άμοιροι ευθυνών για αυτή τους τη διαπίστωση. Σε ένα μεγάλο βαθμό το έχουν προκαλέσει με την ανάπτυξη εξαρτητικών σχέσεων μέσα στην οικογένεια που

δημιούργησαν και με την καλλιέργεια της σιωπής και του κρυψίματος ως στάσεις αντιμετώπισης δύσκολων θεμάτων, όπως η ανίατη αρρώστια, η απώλεια και ο θάνατος.

Στην Ελλάδα λοιπόν, που, ενώ σαν λαός έχουμε βιώσει τρομαχτικές απώλειες, σφαγές, καταστροφές φυσικές και ανθρώπινες, τα τελευταία χρόνια έχουμε αναπτύξει και καλλιεργήσει μια έντονη τάση για το σίγουρο και το ασφαλές, με αποτέλεσμα να μη δίνουμε χώρο στην αποδοχή της ανατροπής και της απώλειας. Μια στάση που σε μεγάλο βαθμό συνέβαλε στο τελικό αποτέλεσμα της κατάρρευσης της χώρας μας. Έτσι, όταν μια οικογένεια βρεθεί αντιμετώπιση με τη διάγνωση μιας ανίατης ασθένειας σε κάποιο μέλος της, δυσκολεύεται να αποδεχθεί ότι στην πραγματικότητα βρίσκεται αντιμετώπιση με την ενδεχόμενη απώλεια και εν τέλει με το θάνατο. Οι περισσότεροι άνθρωποι φαίνεται να μεγαλώσαμε σε οικογένειες που τα θέματα της απώλειας και του θανάτου αποτελούν ταμπού. Κάτι, που μέχρι την εποχή των γιαγιάδων μας ήταν εντελώς διαφορετικό, ιδιαίτερα στην ελληνική ύπαιθρο. Κι αυτό γιατί η Ελλάδα μόλις πριν 100 χρόνια ήταν σε μεγάλο βαθμό ακόμα μια αγροτική και κτηνοτροφική χώρα, όπου οι άνθρωποι ζούσαν πολύ κοντά στη φύση και είχαν την ευκαιρία να βιώνουν τον κύκλο της ζωής και του θανάτου στην καθημερινότητά τους ως ένα φυσιολογικό γεγονός. Ως φυσικό επακόλουθο της ζωής δεν τον φοβόντουσαν, αλλά τον ενσωμάτωναν στη ζωή τους και, όταν συνέβαινε, μια σειρά από τελετουργίες αποχαιρετισμού λάβαινε χώρα προκειμένου να θρηνηθούν τον/την νεκρό/ή.

Αναπόσπαστο κομμάτι της όλης μεταθανάτιας ιεροτελεστίας, αποτελούσαν και τα μοιρολόγια, που έχουν τις ρίζες τους στην αρχαία Ελλάδα. Τα μοιρολόγια ενσωματώθηκαν στην Ελληνική λαϊκή μουσική παράδοση ως διαδικασία του πένθους και τραγουδιούνταν κυρίως από γυναίκες συγγενείς ή συγχωριανές του/της νεκρού/ής, καθώς επίσης από γυναίκες (μοιρολογίστρες) που ήταν εξειδικευμένες σ' αυτό το είδος του τραγουδιού. Σημαντικά παραδείγματα για τη χώρα μας απετέλεσαν οι Ηπειρώτισσες μοιρολογίστρες, και τα μοιρολόγια της Κρήτης και της Μάνης. Αυτό σταδιακά φαίνεται να αλλάζει με τη μετάβαση της χώρας σε μια αστική και αντιπαραγωγική οικονομία που μεταμορφώνει και την ελληνική οικογένεια, η οποία φαίνεται να εκπαιδεύει τα μέλη της στο να κρύβουν μια πτυχή της ζωής που είναι η απώλεια και ο θάνατος.

Χαρακτηριστικό παράδειγμα από το βιβλίο μου *«Βαδίζοντας μαζί. Η οπτική της θεραπείας Gestalt στην άνοια»*, η περίπτωση της κυρίας Σοφίας που γεννήθηκε και μεγάλωσε στην Αθήνα. Σήμερα βρίσκεται στο δεύτερο στάδιο της νόσου Alzheimer, είναι 84 ετών και συνεχώς μιλάει για το θάνατο της μητέρας της που βιώθηκε από την παιδική ψυχούλα της ως τραύμα (όταν η ίδια ήταν 8 ετών). Όταν μιλάει γι' αυτό κατακλύζεται από συναισθήματα λύπης και θλίψης σαν να το ζει τώρα. *«Η μητέρα μου ήταν άρρωστη και δεν με άφηναν να πάω να την δω από κοντά. Την έβλεπα από μακριά και στενοχωριόμουν πολύ...»*. *«Πώς νιώθεις τώρα που μιλάς γι' αυτό κυρία Σοφία;»* *«Στενοχωριέμαι πάρα πολύ»*. Λίγο αργότερα συνεχίζει: *«Η μαμά μου πέθανε και εγώ ήθελα να κλάψω, αλλά η αδελφή μου δε με άφηνε να κλάψω για να μη στενοχωρηθεί ο μπαμπάς. Αλλά εγώ πήγαινα σ' ένα μέρος στην άκρη του κτήματος, καθόμουν κάτω από ένα δένδρο και έκλαιγα μόνη μου για να μη με δουν»*. Καθώς λέει αυτά τα λόγια, ξεκαρδίζεται στα γέλια. Συχνά, εκεί που περιγράφει τέτοιες ιστορίες και ενώ φαίνεται λυπημένη, βάζει τα γέλια και σταματά απότομα να μιλάει γι' αυτό το θέμα. Φαίνεται σαν να συνεχίζει ακόμα και τώρα να κρύβει την λύπη της» (Σιαμπάνη, Κ., & Τσολάκη, Μ. 2014).

Με αυτόν τον τρόπο κρύβουμε μια αλήθεια για τη ζωή: Η ζωή δεν μπορεί να αλλάξει και οι άνθρωποι δεν μπορούμε να αναπτυχθούμε χωρίς τις απώλειες, αλλά και το αντίθετο: Δεν μπορεί να υπάρξει απώλεια χωρίς εξέλιξη.

Ωστόσο, η ανάπτυξη αυτού του τύπου οικογενειακού δεσμού δεν θα ήταν τόσο πιεστική για το άτομο εάν δεν εμφανίζονταν οι πρόοδοι της ιατρικής.

Η **ιατρική** αφορά την τρίτη σημαντική διαπίστωση σε ότι αφορά το ζήτημα του θανάτου και τη στάση του σύγχρονου ανθρώπου απέναντι σε αυτόν. Η ιατρική, από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα και μέχρι σήμερα, ανέλαβε να αντικαταστήσει στη συνείδηση του ανθρώπου που πάσχει, που τραυματίζεται βαριά ή ακρωτηριάζεται, το θάνατο με την αρρώστια. Ιδιαίτερα με τις χειρουργικές επεμβάσεις, οι οποίες διαρκώς εξελίσσονται και σε μερικές περιπτώσεις χάρη στην τεχνολογία γίνονται σχεδόν αναίμακτες, καταλήξαμε πλέον να μην γνωρίζουμε εάν μια σοβαρή ασθένεια είναι και θανατηφόρα. Οι άνθρωποι ζούνε πλέον και λειψοί και πεθαίνουνε όλο και πιο συχνά στα νοσοκομεία. Εκεί η οικογένεια παύει να

έχει τον αποκλειστικό έλεγχο, τον οποίο αναλαμβάνει το ιατρικό και νοσηλευτικό προσωπικό.⁶ Στο χώρο του νοσοκομείου γιατροί και νοσοκόμες επιβάλουν το δικό τους κανόνα από φόβο μήπως βρεθούν μπλεγμένοι σε έντονες συναισθηματικές αντιδράσεις των συγγενών στην περίπτωση που τα πράγματα, στην πορεία μιας ασθένειας ή και των γηρατειών ακόμη, οδηγούν προς το θάνατο. Έτσι, επιβάλλεται ο κανόνας της σιωπής. Ο άνθρωπος στη σύγχρονη εποχή πεθαίνει σχεδόν στα κρυφά και η άδεια που δίνουν τα εργασιακά πλαίσια για το πένθος συγγενών πρώτου βαθμού είναι τρεις ημέρες. Αυτό εμένα μου φέρνει στο μυαλό μια διαφήμιση ενός προϊόντος καθαρισμού τζαμιών που διαφημιζόταν με τρεις λέξεις: Ψεκάστε, Σκουπίστε, Τελειώσατε.

Τη θέση των δακρύων και του φυσιολογικού πένθους, με τα 5 στάδια που πρώτη η ιέρεια του πένθους **Kubler-Ross** διαμόρφωσε, φαίνεται να έχουν πάρει τα διάφορα κατασταλτικά ψυχοφάρμακα που οι γιατροί σχεδόν πλέον αδιάκριτα συνταγογραφούν στους συγγενείς μετά την ανακοίνωση του θανάτου του ασθενή τους.

Θυμάμαι τη μητέρα ενός 24χρονου, που πέθανε μετά από έναν επιθετικό καρκίνο στους πνεύμονες, σε δύο επαφές που έκανε μαζί μου. Εκείνο τον καιρό εργαζόμουν εθελοντικά στο Σύλλογο Καρκινοπαθών Μακεδονίας και Θράκης και βρήκε το τηλέφωνο του γραφείου μου μέσω του Συλλόγου. Την πρώτη φορά τηλεφώνησε για να με ρωτήσει τι να κάνει για τον γιό της. Αφού μου περιέγραψε την ιατρική του κατάσταση, η οποία έδειχνε δραματική, με ρώτησε εάν θα πρέπει ο ίδιος να ξέρει ότι ενδέχεται να πεθάνει. Μετά από αρκετή συζήτηση καταλήξαμε να κάνουμε ένα ακόμη ραντεβού, έστω και τηλεφωνικό, προκειμένου να προετοιμάσουμε τον νεαρό για το επικείμενο γεγονός του θανάτου του. Λίγες ημέρες αργότερα η μητέρα μου τηλεφώνησε γεμάτη χαρά και ελπίδα, λέγοντάς μου ότι οι γιατροί ήταν πιο ενθαρρυντικοί και της μείωσαν τις πιθανότητες μιας θανατηφόρας κατάληξης. Δεν έδειξε καμία διάθεση να συνεχίσει την προηγούμενη κουβέντα μας για την προετοιμασία του νέου άντρα για την κατάσταση της υγείας του και τον επικείμενο θάνατο και έκλεισε το τηλέφωνο με μια ιδιαίτερα αισιόδοξη διάθεση. Μετά από τρεις μήνες μου ξανατηλεφώνησε η ίδια γυναίκα για να μου ανακοινώσει το θάνατο του γιού της και να μου ζητήσει ένα ραντεβού στο γραφείο. Ήρθε πολύ ήρεμη, ντυμένη στα μαύρα και άρχισε να περιγράφει την πορεία της ασθένειας του γιού της και την δυσκολία της να του μιλήσει ανοιχτά για το ότι είχε καρκίνο στους πνεύμονες. Ήταν δίπλα του όλο αυτό το διάστημα στο νοσοκομείο και του επαναλάμβανε συνεχώς ότι έχει ένα αναπνευστικό πρόβλημα που οφείλονταν σε υπερκόπωση και με ξεκούραση και φάρμακα θα το ξεπεράσει. «Αυτό του έλεγα και μετά έβγαινα έξω από το θάλαμο και έκλαιγα μόνη μου».

Ρώτησα πώς νιώθει η ίδια τώρα και η απάντηση με συγκλόνισε: «Εγώ δεν ξέρω τι νιώθω. Οι γιατροί μου δώσανε ηρεμιστικά και τώρα παίρνω αντικαταθλιπτικά χάπια». Όταν της ζήτησα να μου μιλήσει για το γιό της και πώς ο ίδιος αντιμετώπιζε την κατάστασή του στο νοσοκομείο κάποια στιγμή δάκρυσε. Ρώτησα τι σημαίνουν για την ίδια τα δάκρυα και μου απάντησε: «Δεν θέλω να κλαίω. Τουλάχιστον όχι μπροστά σου. Ντρέπομαι που κλαίω. Δεν το περίμενα. Αλλά, να εσύ έχεις έναν τρόπο να μου μιλάς κι εγώ δακρύζω. Θυμήθηκα ότι κάποια στιγμή ο γιός μου δάκρυσε και μου είπε ότι καταλαβαίνει ότι αυτό που του συμβαίνει είναι πολύ πιο σοβαρό απ' ό,τι η ίδια και οι γιατροί του λέμε.» Σε αυτή τη συνεδρία τής μίλησα για τα πέντε στάδια του φυσιολογικού πένθους – άρνηση, θυμός, διαπραγματεύση, κατάθλιψη, αποδοχή – και της πρότεινα να αφήσει σιγά-σιγά τη φαρμακευτική αγωγή και να τολμήσει να κλάψει το χαμό του γιού της. Εγώ θα είμαι δίπλα σου σε αυτήν την απόφασή σου για να μη το περάσεις μόνη σου.

Αυτή ήταν η τελευταία μας συνάντηση.

Σκέψεις και προβληματισμοί γύρω από αυτό το περιστατικό:

Ένας νεαρός άνδρας δεν μαθαίνει ποτέ ότι φεύγει από αυτή τη ζωή – με επιλογή τής μητέρας του και των γιατρών που τον παρακολουθούν – και δεν έχει την ευκαιρία να αποχαιρετήσει. Το γεγονός αυτό έρχεται να μου θυμίσει το βιβλίο της Virginia **Satir** «*Ανθρώπινη Επικοινωνία*» και ιδιαίτερα το κεφάλαιο με τίτλο: Προσοχή στις λέξεις. Η Satir αναφέρει δέκα λέξεις που προτείνει να προσέχουμε πολύ και να

⁶ **Τομανάς Β.** «*Ιβάν Ιλλιτς: Οι κανονισμοί απαγορεύουν να πεθάνεις με τρόπο που δεν έχει σαφώς προσδιορίσει ο γιατρός.*» 1^ο Διεπιστημονικό Συμπόσιο Πότε Πρέπει να Πεθαίνουμε (ΠΠΠ), Ιωάννινα 28-30 Απρ 2017: Συνεδρία «Σ2: Η τέχνη του θνήσκειν». Ομιλία: <https://www.youtube.com/watch?v=qMJQbcd411g> 15:38. Κείμενο > Κορυφή πρώτης σελίδας > ΠΡΑΚΤΙΚΑ > Σ2.

τις χρησιμοποιούμε φειδωλά και με αγάπη (Satir, 1992). Ανάμεσα σε αυτές το Ποτέ και το Πάντα. Ωστόσο, εκφράσεις όπως: «Ποτέ δεν θα χωρίσουμε», «Πάντα θα είμαστε μαζί», είναι πολύ συνηθισμένες ανάμεσα σε γονείς και παιδιά, ανάμεσα σε αδέρφια, ανάμεσα σε ζευγάρια και συζύγους, ακόμα και ανάμεσα σε φίλους. Τα λόγια και οι λέξεις που χρησιμοποιούμε κάθε φορά έχουν δύναμη και αποτελούν σημαντικά εργαλεία στην επικοινωνία μας τόσο με τους άλλους, όσο και με τον εαυτό μας. Μερικές μάλιστα λέξεις έχουν μια τέτοια δύναμη που συχνά μπορούν να επηρεάζουν ασυνείδητα τον τρόπο που σκεφτόμαστε και δρούμε δημιουργώντας τη δυστυχία μας. Από τη μία πλευρά το «πάντα» που η δύναμή του αποτελεί τη θετική μορφή μιας παγκόσμιας λέξης, και από την άλλη πλευρά το «ποτέ» που αποτελεί την αρνητική μορφή.

Στην πραγματικότητα όμως που λέγεται ζωή, οι περιπτώσεις που κάτι ή κάποιος ισχύει για «πάντα» είναι ελάχιστες. Αντίστοιχα, στη ζωή ελάχιστα είναι τα πράγματα που δεν θα συμβούν «ποτέ».

Ο νεαρός αυτός άνδρας χάνει την τελευταία ευκαιρία της ζωής του να αναλάβει την ευθύνη του εαυτού του, να αποκτήσει επίγνωση της κατάστασής του και του μεγαλείου της ζωής και του θανάτου. Και αυτός αφήνεται στην αγάπη της μητέρας του και, αν και με κάποιο τρόπο αισθάνεται τον επικείμενο θάνατό του, κάνει σα να μην καταλαβαίνει τίποτα. Σύμφωνα με τα λόγια του Φίλιπ Αριές, (1988): «Σήμερα ο θάνατος είναι μια κωμωδία – πάντα δραματική – όπου κάποιος παριστάνει ότι δεν ξέρει πως πρόκειται να πεθάνει» και να συμπληρώσουμε τα λόγια του Αριές, μέσα από το παραπάνω παράδειγμα, “και κάποιοι παριστάνουν πως δεν ξέρουν ότι ο κάποιος αυτός ξέρει”.

Και έρχεται να συμπληρώσει με τα δικά της λόγια η Λώρα Πέρλς: «Όταν η επίγνωση και η έκφραση της μοναδικότητας καταπιέζονται, έχουμε ομοιομορφία, πλήξη και, τελικά, μια μαζική πνευματική καλλιέργεια άνευ νοήματος, μέσα στα οποία η επίγνωση ότι κάποιος πεθαίνει γίνεται τόσο αόριστη που πρέπει να εκδιωχθεί με κάθε κόστος» (Perls, 1959).

Μια μητέρα, μια σύγχρονη μητέρα στην ώριμη ηλικία της (50 ετών περίπου) και με χριστιανική πίστη – από τα δικά της λόγια: «συμβουλευόμαι τον πνευματικό μου, συμμετέχω σ’ ένα κύκλο κατήχησης και πιστεύω στο Θεό» – αρνείται στον εαυτό της την ευκαιρία να συνδεθεί με την πίστη της για μια αιώνια ζωή που αφορά τη μετά θάνατο ζωή. Επειδή όμως δεν είμαι θεολόγος για να προσεγγίσω το ζήτημα της μετά θάνατο ζωής από την οπτική της ορθοδοξίας, θα παραμείνω στα δικά μου χωράφια και θα ανατρέξω για μια ακόμη φορά στα λόγια της Λώρα Πέρλς: «Η πραγματική δημιουργικότητα, σύμφωνα με την δική μου εμπειρία, συνδέεται αναπόδραστα με την επίγνωση της θνητότητας. Όσο οξύτερη είναι η επίγνωση αυτή, τόσο μεγαλύτερη είναι και η προοπτική να φέρουμε στην επιφάνεια κάτι καινούργιο, να συμμετάσχουμε στην αδιάλειπτη δημιουργικότητα της φύσης. Αυτό είναι που γεννά την αγάπη από το σεξ, την κοινωνία από το κοπάδι, το ψωμί και το κρασί από το σιτάρι και τα σταφύλια και τη μουσική από τους ήχους. Αυτό κάνει τη ζωή υποφερτή και – παρεμπιπτόντως – τη θεραπεία πραγματοποιήσιμη» (Perls, 1959). Άραγε γι’ αυτό απέφυγε να προσεγγίσει τη θεραπεία που της πρότεινε η μητέρα του νεαρού;

Την ίδια στιγμή παίρνει και την ευθύνη του γιού της και του στερεί το δικαίωμα και την τελευταία του ευκαιρία να συνδεθεί με την επίγνωση της θνητότητάς του και να την νοηματοδοτήσει, ίσως και με τη βοήθεια ενός ειδικού, π.χ. μιας ψυχοθεραπεύτριας στην οποία θα μπορεί να μιλήσει για οτιδήποτε τον απασχολεί και ενδέχεται να τον τρομάζει σε σχέση με τον επερχόμενο θάνατο. Σύμφωνα με την **Kubler Ross**: «Όλοι ζούμε με το ενδεχόμενο του θανάτου, οι άνθρωποι όμως που πεθαίνουν ζουν ως υποψήφιοί του. Τι κάνουν με την οξυμένη επίγνωση που έχουν; Ριζοκινδυνεύουν περισσότερα πράγματα, επειδή δεν έχουν πλέον τίποτα να χάσουν. Οι ασθενείς που βρίσκονται στη μεθόριο της ζωής λένε ότι νιώθουν απίστευτη ευτυχία, όταν συνειδητοποιούν ότι δεν έχουν πλέον να φοβηθούν τίποτα, ότι δεν έχουν τίποτα να χάσουν. Αυτό που μας κάνει δυστυχισμένους στη ζωή είναι ο ίδιος ο φόβος κι όχι τα πράγματα που φοβόμαστε. Ο φόβος έχει πολλά προσώπια – θυμός, προστασία, αυτάρκεια. Θα πρέπει να μετατρέψουμε το φόβο μας σε σοφία. [...] Η τεράστια δύναμη που έχει πάνω σας ο φόβος υπάρχει μόνο όταν δεν τον προκαλείτε. Μάθετε να χρησιμοποιείτε τη δύναμη της αγάπης και της καλοσύνης. [...] Η συμπόνια μπορεί να σας βοηθήσει να συμμαχήσετε με την αγάπη και την καλοσύνη σας, όταν έρχεστε αντιμέτωποι με το φόβο.» (Kubler-Ross, 2001).

Με τα δικά μου λόγια, την επόμενη φορά που θα βρεθούμε δίπλα σε έναν άρρωστο, σε έναν ετοιμοθάνατο, αντί να απομακρυνθούμε δίνοντας στο φόβο χώρο να μας τρομοκρατήσει, να είμαστε ευπλαχνικοί και συμπνευτικοί. Μέσα από το βλέμμα μας, το κράτημα του χεριού και ένα νεύμα. Να

αποδεχθούμε ότι μπροστά στον επερχόμενο θάνατο τα λόγια μας περιττεύουν. Γι' αυτό στις περιπτώσεις έντονα τραυματικών γεγονότων, όπως τρομοκρατικά χτυπήματα, σεισμοί, κ.λ.π., χρησιμοποιούνται εκπαιδευμένοι σκύλοι θεραπευτές οι οποίοι κάθονται απλά δίπλα στο θύμα ή στα θύματα. Οι σκύλοι δεν μιλάνε, όπως όλοι ξέρουμε, ωστόσο οι θεραπευτικές τους ικανότητες αποδεικνύονται πολύ σημαντικές σε αυτές τις περιπτώσεις. Να και κάτι ακόμα που μας διδάσκουν τα ζώα σχετικά με τα τραυματικά γεγονότα και τις απώλειες.

Στην περίπτωση του νεαρού ετοιμοθάνατου άνδρα, αντί όλων των παραπάνω, αυτός καταδικάζεται στη σιωπή και μάλιστα από τον άνθρωπο που υποτίθεται είναι το πιο έμπιστο και αγαπητό του πρόσωπο και από ένα ιατρικό κατεστημένο απαίδευτο να εμπεριέξει το θάνατο στο ναρκισσιστικό έργο που επιτελεί ή πιστεύει ότι επιτελεί. Με τα λόγια της Λώρα Περλς: «Όταν δίνεται υπερβάλλουσα έμφαση στη μοναδικότητα και την ατομικότητα, έχουμε έναν κίβδηλο “ανθρωπισμό”, με τον άνθρωπο ως μέτρο των πάντων, με αποτέλεσμα υπερβολικές προσδοκίες, ματαιώση και απογοήτευση» (Perls, 1959). Αυτό κατά τη γνώμη μου αφορά το σημερινό – στην πλειονότητά του – ιατρικό κατεστημένο. Στο χώρο των «θεών επί της γης», και εννοώ το νοσοκομείο, δεν επιτρέπονται κρίσεις απελπισίας, φωνές, δάκρυα: συγκινησιακές εκφράσεις αποφόρτισης που ταράσσουν την προσδοκία της πάσης θυσία ίασης, και τον εξοστρακισμό του θανάτου εις το σκοτάδι και την απομόνωση. Αυτός ο κίβδηλος «ανθρωπισμός» που αρνείται όχι μόνο το θάνατο, αλλά και το πένθος φαίνεται να «ενορχηστρώνεται» από το ιατρικό κατεστημένο. Το πένθος από φυσιολογική ανθρώπινη διαδικασία αποδοχής και επούλωσης, η ιατρική το οδηγεί σε παθολογική κατάσταση αφού το καθιστά ανεπίτρεπτο και καταδικαστέο. Και τους πενθούντες σε ισόβιους καταναλωτές ψυχοφαρμάκων στους οποίους δεν επιτρέπεται ο φυσιολογικός θρήνος, αλλά επιβάλλεται η καταστολή του.⁷ Με βέβαιο και μόνιμο οικονομικό όφελος των μετόχων του ιατροβιομηχανικού συμπλέγματος που σύμφωνα με τον Ιβάν Ίλιτς, αποτελεί μια νέα επιδημία, την οποία ονόμασε ιατρογένεση. Ο Ίλιτς, στο βιβλίο του *«Ιατρική Νέμεση. Η απαλλοτρίωση της υγείας»*, υποστηρίζει ότι το σύμπλεγμα αυτό παράγει τους ασθενείς του μέλλοντος (Ίλιτς, 2010). Εστιάζει στα δεινά που προκαλεί η πρόοδος της ιατρικής και στη δύναμη της διάγνωσης και της θεραπείας να προκαλούν τους αρρώστους της επόμενης γενιάς, «μεταμορφώνοντας» τους πρώην υγιείς σε χρήστες (ψυχο)φαρμάκων, κλασικό παράδειγμα η παραπάνω μητέρα του νεαρού άντρα. Εν τέλει καθρεπτίζει κι αυτό την παθολογία μιας κοινωνίας κι ενός πολιτισμού που πάσχει από ναρκισσισμό και εξάρτηση.

Συμπέρασμα

Το «ποτέ» και το «πάντα» δύο απόλυτες λέξεις που συχνά εγκλωβίζουν την αλήθεια με την οποία έχουμε έρθει να ζήσουμε σε αυτόν τον κόσμο, ότι είμαστε πεπερασμένα όντα. Ο σημερινός άνθρωπος φοβάται τρελά το θάνατο. Τόσο τρελά που τον εξοστρακίζει με κάθε τρόπο. Ακόμα και με κόστος την ανάπτυξή του, την άνθισή του. Η ιδέα αλλά και η συζήτηση του θανάτου μπορεί τελικά να μας οδηγήσει στο να δώσουμε νόημα στη ζωή που μας δόθηκε. Αλλάζοντας τον τόνο από το «ποτέ» στο «πότε» ίσως έχουμε την ευκαιρία να επαναπροσδιορίσουμε το πώς ζούμε το δώρο που μας δόθηκε και λέγεται ζωή, και την ίδια στιγμή και το πώς θέλουμε να πεθάνουμε.

Ευχαριστίες

⁷ Ο Σπύρος Μαρκέτος, γιατρός παθολόγος, καθηγητής της Ιατρικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών, έγραψε το 1977 (όντας Γενικός Γραμματέας του Υπουργείου Υγείας, Wikipedia [Gr](#) και [En](#), πρόσβαση 2-5-2022): «Η υγειονομική προσφορά αυξάνει τη ζήτηση. [...] Η ιατρική επιστήμη μεταμορφώθηκε σε μια βαριά βιομηχανία, που απασχολεί εκατοντάδες χιλιάδες εργάτες. Τα Νοσοκομεία κατασκευάζουν αρρώστους, παρά τη θέληση των πελατών... Η ιατρική επιστήμη είναι άρρωστη. [...] Η αρρώστια της ιατρικής είναι ηθική.» (*30 Βιοϊατρικά Σημειώματα*. Εκδόσεις Καθημερινή, σ.131).

Ευχαριστώ όλους τους ανθρώπους που στα χρόνια της κλινικής μου εργασίας μου εμπιστεύτηκαν την ιστορία των απωλειών τους ώστε να (συν)δημιουργήσουμε ένα χώρο ασφάλειας μέσα τους για να πενήθουν με σεβασμό και φροντίδα προς τον εαυτό τους τις απώλειές τους.

Συγκρουόμενα συμφέροντα

Δεν υπάρχουν

Βιβλιογραφία

- Αριές, Φ. (1988). *Δοκίμια για το θάνατο στη Δύση*. Εκδόσεις Γλάρου: Αθήνα.
- Δημολιάτης, Γ. & Σιδερίης, Δ. (2019). Το αθάνατο Εγώ μας: Η επί της Γής αθανασία τού ανθρώπου. Η γέννησή του κι ο θάνατός του. *PRIME*, Vol 12, Issue 1, 1-13.
http://prime.uth.gr/papers/vol12_issue1_2019/-Dimoliatis-Sideris.pdf (πρόσβαση 2-5-2022),
- Τλλις, Ι. (2010). *Ιατρική Νέμεση. Η απαλλοτρίωση της υγείας*. Εκδόσεις Νησίδες: Αθήνα.
- Kierkegaard, S. (1944). *The concept of dread*. N.J. Princeton University Press: Princeton
- Perls L. (1959). *Μοναδικότητα και Θνητότητα*. Συνέντευξη στο Τέταρτο Ετήσιο Συνέδριο της Αμερικανικής Ακαδημίας Ψυχοθεραπευτών: Νέα Υόρκη.
- Kubler-Ross, E. (2001). *Θάνατος μια αλλαγή ζωτικής σημασίας*. Εκδόσεις Έσοπτρον: Αθήνα.
- Kubler-Ross, E., & Kessler, D. (2004). *Μαθήματα ζωής*. Εκδόσεις Europublic: Αθήνα.
- Satir, V. (1992). *Ανθρώπινη Επικοινωνία*. Εκδόσεις Δίοδος: Αθήνα.
- Σιαμπάνη, Κ., & Τσολάκη, Μ. (2014). *Βαδίζοντας μαζί. Η οπτική της θεραπείας Gestalt στην άνοια*. Ελληνική Εταιρεία Νόσου Alzheimer και Συγγενών Διαταραχών: Θεσσαλονίκη.